

ЧЫҢГЫЗ АЙТМАТОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫНЫН ТИЛИ ТУУРАЛУУ ЭКИ ООЗ СӨЗ

КӨЛБАЕВА М.К., ЖУМАБАЕВА Н.

Миң-миңдеген жылдар бою калыптанып, өнүккөн эне тилибиздин, улутубуздун уюткулуу дөөлөтүн сактоо, өнүктүрүү мен кыргыз баласымын деген ар бирибиздин мойнубуздагы атуулдук парз. «Өнөр алды-кызыл тил» деп элибиз кылымдар бою сөз кудуретин туу тутуп келет. Макалылакаптарынын тарыхый жагдайларды камтыгандыгы, көркөм чыгармаларынын турмуштук маанисинин тереңдиги жана калк турмушунда өтө кеңири колдонулгандыгы жагынан дүйнө жүзүндө кыргыз элине тең келген эл жок деген маалымат бар. Өмүрдүн, жашоо тиричиликтин ар бир урунттуу учурларына арналган ак баталарда куюлуштура айтылган сөз тереңдиктер бир гана кыргыз элинде өнүккөн өзгөчөлүк. Кылымдар бою кыргыз турмушун коштоп келген ак таңдай акындык, күндөп-түндөп, жумалап дастан, санжыра, жомок айтмай кудурет дүйнөдө бир гана кыргыз элиндеги улуу дөөлөт.

Дегеним кыргыз тили жөнүндө сөз болгондо залкар жазуучубуз Ч.Айтматовдон, ал эми Ч.Айтматов жөнүндө сөз болгондо кыргыз тилинен айланып өтүү эч мүмкүн эмес. Адабият жана кыргыз тил илиминде экөө тең бирдей карала турган маселелерден болуп саналат. Ооба, Чыңгыз кыргыздын - эл экендигин, тили-кыргыз экендигин дүйнөгө таанытып жар салган улуу инсан. Агайыбыз бул дүйнөгө карт тарыхы бар элибиздин даңкын чыгарайын, атагын ааламга таратайын деп жаралгандай сезилет. Кыргыз элинде ушундай таланттын жаралышы соңку кылымда жоюлуп кетүү коркунучунда турган кыргыз элдин кайрадан жандантып, жер бетине бирдей жарык чачкан күн сыяктуу жаркырата алды. Жазуучунун чыгармачылыгын окуп бүтүп, талдап чыгуу аз убакыт жана оңой иш эмес. Анын чыгармаларынын тилине гана назар салып көрсөк, чейрек кылым бою талдасак да чекесин оё албастырбыз. Айтматовдун сөз кудуретин жогору баалап туу тутканы анын калеминен жаралган ар бир чыгармасында негиз болуп каралат. Бул ойду «Сөздөн тышкары кудай да жок, ааламда жок ...» деген сөзү айтып турбайбы.

Ар кандай улуу чыгармалар тил каражаттарын чебер пайдалануудан жаралат. Анткени М.Горький айткандай, сөз, речь көркөм чыгарманын биринчи элементи болуп саналат. Каармандардын ички дүйнөсү мүнөзү, портреттик, пейзаждык сүрөттөөлөр, образдар, автордук баяндоолор жана монологдор ж.б бардыгы тилдик каражаттар аркылуу ишке ашат.

Ч.Айтматовду – чебер стилист катары баалап келебиз. Ал кыргыз жана орус тилдеринде эркин жазып, жазуучулук оюн иш жүзүнө ашырып келген. Жазуучунун баалуулугу ушунда ал орус тилинде жазса да, улуттук тилдин калорити сакталат. Албетте, эки башка тилде жазуу процессинде лексикалык жана стилистикалык айырмачылыктар, өзгөчөлүктөр болбой койбойт. «Айтматовдук каармандар жаш өзгөчөлүгүнө, ички дүйнөсүнүн бөтөнчөлүгүнө, интеллектуалдык даражасына жараша өзүнүн лексикасына, сүйлөө монерасына, сүйлөө интонациясына ээ» деп жазат адабиятчы Л.Үкүбаева. Жазуучунун тилдик өзгөчөлүктөрүн анализдөө азырынча «дын жер» бойдон калууда.

Демек, Ч.Айтматовдун чыгармаларынын тилин ар тараптан изилдөө кыргыз стилистикасынын келечектеги актуалдуу маселелеринин бири болуп саналат. Ч.Айтматов башка акын жазуучулар сыяктуу адамдын ички жан дүйнөсүн талдап отуруп, ал чындыкты жана анын маңыздуу жактарын көркөмдөп салыштырып сүрөттөй алган.

«Жамийла» повестинде Даниярдын ички толгоосун билдирген, боордош кыргыз менен казактын ширетилип кошулган төл обондорун Ч.Айтматов бирде деңизе, бирде учу кыйыры жок талаага, бирде асман менен бой тирешкен аскаларга салыштырып, адамдардын жан дүйнөсүнүн татымына ылайык элестүү берген.

«Ошондо, кызуу келе жаткан төкмө жорго жүрүшүнөн жаңылып, кайра ошол замат оңоло кеткен сыңарындай обон салган Даниярдын үнү мүдүрүлө түшкөнсүп үзүлүп, кайра жаңыдан шаңшып күч алды». Эгерде бул сөздөрдү башка көптөгөн сөздөр менен алмаштырсак да, Даниярдын ошондогу обонун бере албастырбыз. Жазуучунун кайталангыс сөз берметтеринин касиет күчү ушунда. Айтматов менен катарлаш турган чет элдик жазуучулар да Даниярды өз

калемдеринде мынчалык сырдуу кылып, Айтматов бергендей Даниярды бере албас. Анын чыгармаларына кайчы пикир айтуу айсыз караңгыда ийне саптоого барабар деп ишенимдүү айтууга болот.

Эки тилде чыгарма жараткан жазуучунун өзгөчөлүктөрү, себептери тууралуу Ч.Айтматов төмөндөгүдөй ой бөлүшкөн: «...Биздин өлкөдө көркөм чыгармачылыктагы белингвизмдин белгилүү тажрыйбалары бар. Бул тажрыйбанын баарынан оңу эки тилди айкалыштыра билүү. ... Мен өзүмдүн китептеримди кыргызча да, орусча да жазам. Эгер чыгарма адегенде кыргызча жазылган болсо, мен аны орусчага котормом, же тескерисинче иштелет. Бул эки катар жумуштан мен чоң канагат алам, анткени ал жазуучунун стилин өркүндөтүп, тилинин образдуулугун байыта турган өтө кызык ички иш» (А.Акматалиев Айтматовдук энциклопедия Бишкек, Илим-1993, 1-том)

Айтматовдун кайсыл гана чыгармасын албайлы кыргыз тили үчүн түгөнбөгөн казына. Айтматовду Айтматов кылган анын – кыргыз тили. Ал кайсы гана чыгармачылыгына байланышкан маек болбосун кыргыз тилинин касиет күчүнө токтолбой, аны кеп кылбай кое албайт. Жалпы эле тил маселесине айткан төмөнкүдөй ою бар «Элдин өмүрү анын тилинде, элдин тили – бул феномен, бул жалпыга маанилүү кымбат нерсе. Кайсы элге тиешелүү болгондугуна карабастан, биз ар кандай тилди теңсинбей, аны менен эсептешпей коюуга акыбыз жок. Тилиң бар болсо өз алдынчалыкка ээсин, тилиң болбосо, жашоо өмүрдүн келечеги бүдөмүк, элдин тили – анын кайталангыстыгы, бөтөнчөлүгү. Ар бир тил жалпы адамзат генийинин кенчи. Башкача айтканда, тил бир эле элдин, улуттун байлыгы, мүлкү эмес, ал бүткүл адамзаттын кенчи, байлыгы. Андан бардык эл, улут пайдаланууга акысы бар жана ал мүлктү коротпой, кордобой сактоого милдеттүү. Бул эмне дегендик? Аз эл, көп эл экендигине, массасына карабастан кимдин тили болсо да, аяр мамиле жасап, аны менен эсептешүүбүз керек, аны басынтып кордоого болбойт.

Үстүбүздөгү жыл- «Айтматов жылы» деп жарыяланып отурат. Бул жыл элибиздин руханий кенемтесин толтуруп, жан дүйнөбүзгө, тилибизге тазалык, аруу сезим, келечегибиздин жакшы болушуна жаңыча дем, күч кубат берген жыл болот. Анткени Айтматовдун ар бир чыгармасын окуп жатканда өзүңө-өзүң суроо берип, жашоонун маңызын, турмуштун татаал табышмагын табууга учурдун учугун андоого умтуласың. Ч.Айтматов кыргыз турмушун чагылдырып жатып эле адамзат рухунун туу чокусуна чыгып, улуу идеяларды күн нурундай берип турганына таңданбай кое албайсың.

Кең мейкиндикте Жамила менен Даниярдын обонго айланган сүйүсүнө, Асел менен Ильястын дабандан ашкан махабатына, Алтынай менен Дүйшөндүн жүрөк менен сезүүгө мүмкүн болбогон аруулугуна, Раймалы менен Бегимайдын кечиккен армандуу ашыктыгына саресеп салып олтуруп, сезимдин чексиздигине суктанасың. Толгонай менен Жер Энинин, Танабай менен Гүлсараттын, Бала менен Бугу Энинин, Найман Эне менен Желмаяндын, Эдигей менен Каранардын, Акбара менен Ташчайнардын кайчылашкан тагдырын көрүп, жаратылыш менен адамдын ажырагыстыгын туясың.

Демек, бизди дал ушундай сезимге алып келген сыйкыр күч автордун тилинде, тилдик көркөм каржаттарды шарттуу пайдалана билгендигинде. Эгерде бир эле көрүнүштү сүрөткө тартып ала турган болсок ал оңой, ал эми ошол эле көрүнүштү шартына, жагдайына, кырдаалына карап сүйлөтүү, тил бүткөрүп баяндоо ого эле татаал. Биз дал ушундай шартты түшүнгөндө гана залкар жазуучубуздун талантына, куюлуштура жазылган тилине таң берип, баалай алабыз. Демек биз күткөн мезгил келди. Ч.Айтматовдун чыгармачылыгын балабакчадан мамлекеттик кызматтагыларга чейин окутсак да аздык кылат. Себеби жазуучу кыргыз эли окуп анализдеп бүтө албаган улуу руханий дөөлөттү түптөп кетти. «Канткенде адам уулу адам болот?» деген суроосу менен бул жалганда түбөлүк издене турган чексиздикти калтырды.

Эгерде кимде – ким мага «сен кимсиң?» деп суроо узатканда мен – кыргызмын, тилим – кыргыз, дилим-Чыңгыз дей турганмын. Себеби ар бир кыргыздын дили Чыңгыздын жан дүйнө элегинен өтүп, кыргыз сөз берметтери менен шөкөттөлүп натура көркөмдөлүп жаралганында шек жок.